

УДК 332.2:332.3

Л. А. Гунько,
к. е. н., доцент, доцент кафедри землевпорядного проектування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-9454-744X

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.51

ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО (ЗБАЛАНСОВАНОГО) ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ — БАЗОВА ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

L. Hunko,
PhD in Economics, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FORMATION OF SUSTAINABLE (BALANCED) LAND USE — BASIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF LAND PLANNING IN UKRAINE

З'ясовано, що виникнення проблеми обмеженості земельних та інших природних ресурсів і, насамперед, земельних ресурсів, їх ціннісні характеристики безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю, їх цільовою орієнтацією та мотивацією. Саме економічний інтерес, спрямований на поточне споживання матеріальних та нематеріальних благ та послуг, а також їх накопичення без урахування стану та обмеженості найважливіших та незамінних земельних ресурсів життєдіяльності людини, призвели до виникнення екологічних потреб. Враховуючи, що термін "стале (збалансоване) землекористування" трактується більш широко: "... це така система організації використання та охорони землі і інших природних ресурсів й біорізноманіття та відповідних їй земельних відносин, що відповідають відносинам суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між соціальними, екологічними та економічними факторами розвитку землекористування, нормалізацією якісного стану земельних та інших природних ресурсів (нейтральною деградацією), задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та майбутніх поколінь", то саме землевпорядкування направлено на збалансування екологічних, соціальних, економічних та інституціональних факторів впливу на формування сталого землекористування. Обґрунтовано, що модель сталого (збалансованого) землекористування для України — це не лише земля, ефективне землекористування, а й відповідна структура земельного устрою та інституціональне середовище системи землевпорядкування. Модель сталого (збалансованого) землекористування — це надзвичайно широке поняття і його слід розглядати як соціально-економічну та екологічну систему, яка охоплює сільськогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та інше землекористування, його екологізацію, капіталізацію, соціалізацію, територіально-просторовий розвиток. Відповідно, економіка землевпорядкування є результатом моделювання сталого (збалансованого) землекористування. Відповідно, з позиції економічної науки екологічна сфера, як базова сталого землекористування — це не навколишнє природне середовище системи землекористування, а природоохоронна і ресурсозберігаюча праця, пов'язана з її відтворенням. Відтворення живої природи земельних та інших природних ресурсів, їх охорона — одна з фаз землі — та природокористування. Дві інші: експлуатація земельних та інших природних ресурсів та переробка природної речовини — відносяться до сфери реальної економіки. Система сталого (збалансованого) землекористування охоплює дві взаємопов'язані підсистеми: суспільне виробництво (виявлення, видобуток та переробка природної речовини) та власне екологічну сферу (цілеспрямоване продукування екосистем). Екологоорієнтована виробнича діяльність людини забезпечує природний розвиток екосистеми "землекористування". Отже, сутність сталого землекористування виражається через зміст такої категорії, як відтворення земельних природних благ. Обґрунтовано загальні та індивідуальні (галузеві) принципи формування сталого землекористування. Зокрема, виділено: принцип примату природи який передбачає, що землекористування, природа і суспільство розвиваються під впливом єдиних об'єктивних законів навколишнього світу; принцип нормативного землекористування, який передбачає нормативність соціально-економічного розвитку сталого землекористування в цілому; принцип соціалізації землекористування, який означає її перетворення на загальне благо. Разом з тим, соціалізація, як важлива умова досягнення сталості землекористування, має двоїстий характер. З одного боку, ефект, що надається землекористуванням, не є результатом чийєї діяльності і з точки зору соціальної справедливості не може бути об'єктом абсолютної приватної власності. З іншого боку, деякі земельні блага носять соціальний характер і одночасно задовольняють потреби багатьох людей; принцип екологізації землекористування, який передбачає стале відтворення земельних та інших природних ресурсів шляхом удосконалення технології, організації використання та охорони земель, підвищення ефективності землекористування в екологічній сфері. У системі сталого землекористування можна виділити дві найважливіші індивідуальні закономірності: максимізація суспільної (загальної) користності земельних та інших природних ресурсів, стале відтворення земельних та інших природних ресурсів. Оскільки загальні принципи присутні у кожній із індивідуальних закономірностей, вони відображають не лише економічні, а й екологічні інтереси землекористування. Суспільну користність землекористування необхідно розглядати з точки зору ефективності відтворення земельних та інших природних благ при задоволенні суспільних потреб. До індивідуальних принципів віднесено науковість, оптимальність, регіональність та просторову територіальність, комплексність, платність.

Серед них виділимо принцип оптимальності, який передбачає забезпечення найефективнішого землекористування, вибір найкращого (або близького до нього) варіанта відтворення земельних та інших природних благ, оптимального вирішення господарських завдань з урахуванням соціальних та інтересів екології і принцип регіональності та просторової територіальності, який заснований на тому, що землекористування завжди здійснюється на певній території з урахуванням її природних та економічних умов, перспектив розвитку конкретних регіонів і території територіальних громад.

It was found that the emergence of the problem of limited land and other natural resources and, above all, land resources, their value characteristics are directly related to production activities, their target orientation and motivation. It is the economic interest in the current consumption of tangible and intangible goods and services, as well as their accumulation without regard to the state and limitations of the most important and indispensable land resources of human life, led to environmental needs. Given that the term "sustainable (balanced) land use" is interpreted more broadly: "it is a system of organization of use and protection of land and other natural resources and biodiversity and related land relations, environmental and economic factors of land use development, normalization of land and other natural resources (neutral degradation), meeting the material and spiritual needs of present and future generations", the land planning is aimed at balancing environmental, social, economic and institutional factors influencing the formation of sustainable land use. It is substantiated that the model of sustainable (balanced) land use for Ukraine is not only land, efficient land use, but also the appropriate structure of land planning and the institutional environment of the land planning system. The model of sustainable (balanced) land use is an extremely broad concept and should be considered as a socio-economic and ecological system, which includes agricultural, environmental, recreational and other land use, its greening, capitalization, socialization, spatial development. Accordingly, the economics of land planning is the result of modeling sustainable (balanced) land use. Accordingly, from the standpoint of economics, the ecological sphere as the basis of sustainable land use is not the natural environment of the land use system, but environmental and resource-saving work associated with its reproduction. Reproduction of wildlife of land and other natural resources, their protection — one of the phases of land and nature management. The other two: the exploitation of land and other natural resources and the processing of natural matter — belong to the real economy. The system of sustainable (balanced) land use includes two interconnected subsystems: social production (discovery, extraction and processing of natural matter) and the actual environmental sphere (targeted production of ecosystems). Ecologically oriented human productive activity ensures the natural development of the ecosystem "land use". Thus, the essence of sustainable land use is expressed through the content of such a category as the reproduction of natural land resources. The general and individual (branch) principles of formation of sustainable land use are substantiated. In particular, the following are highlighted: the principle of the primacy of nature, which assumes that land use, nature and society develop under the influence of common objective laws of the world; the principle of normative land use, which provides for the normative socio-economic development of sustainable land use in general; the principle of socialization of land use, which means its transformation into a common good. However, socialization, as an important condition for achieving sustainability of land use, has a dual nature. On the one hand, the effect of land use is not the result of one's activities and, from the point of view of social justice, cannot be the object of absolute private property. On the other hand, some land goods are social in nature and at the same time meet the needs of many people; the principle of greening of land use, which provides for the sustainable reproduction of land and other natural resources by improving technology, organization of land use and protection, improving the efficiency of land use in the environmental sphere. In the system of sustainable land use there are two most important individual patterns: maximizing the social (general) usefulness of land and other natural resources, sustainable reproduction of land and other natural resources. Since the general principles are present in each of the individual laws, they reflect not only economic but also environmental interests of land use. The public utility of land use must be considered in terms of the effectiveness of the reproduction of land and other natural resources in meeting public needs. Individual principles include scientific, optimal, regional and spatial territoriality, complexity, payment. Among them we highlight the principle of optimality, which involves ensuring the most efficient land use, choosing the best (or close to it) option for the reproduction of land and other natural resources, the optimal solution of economic.

Ключові слова: економіка землевпорядкування, сталє (збалансоване) землекористування, індикатори змін землекористування.

Key words: economics of land planning, sustainable (balanced) land use, indicators of land use change.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Систему сталого (збалансованого) землекористування визначає ідеологія, загальні положення та методологія сталого розвитку. Сенс відмінностей між традиційним і сталим землекористуванням лежить у відносинах, що змінюються, між природою і людиною, коли навколишня природа усвідомлюється вищою цінністю. Принципова відмінність сталого (збалансованого) землекористування від традиційного полягає в тому, що його економічні земельні інтереси обумовлені не тільки експлуатаційною цінністю земельних та інших природних ресурсів, але і необхідністю задоволення екологічних потреб, у тому числі потреби в якісному природному середовищі. Їх задоволення пов'я-

зане зі збереженням природних умов існування людини на основі цілеспрямованої зміни економічних потреб.

Виникнення проблеми обмеженості земельних та інших природних ресурсів і, насамперед, земельних ресурсів, їх ціннісні характеристики безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю, їх цільовою орієнтацією та мотивацією. Саме економічний інтерес, спрямований на поточне споживання матеріальних та нематеріальних благ та послуг, а також їх накопичення без урахування стану та обмеженості найважливіших та незамінних земельних ресурсів життєдіяльності людини, призвели до виникнення екологічних потреб [1]. Зміна якості та напрями економічного зростання у

бік задоволення екологічних потреб — головна передумова вирішення екологічних проблем та затвердження основ сталого землекористування.

Перехід до сталого землекористування передбачає формування нових відтворювальних відносин, орієнтованих на задоволення еколого-ресурсних потреб суспільства. В результаті закономірно виникає необхідність побудови відповідної підсистеми національної економіки — сталого (збалансованого) землекористування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Комплексу питань щодо теоретичного обґрунтування розвитку системи землекористування у контексті сталого розвитку присвячені праці А.М. Третяка та В.М. Третяк; методичні розробки щодо визначення ефективності використання земель та їх оцінки здійснюються М.М. Федоровим; вивченням зарубіжного досвіду трансформації земельних відносин займаються такі дослідники, як Т.О. Зінчук, М.В. Зось-Кіор, О.В. Кірейцева. Зокрема, питання екологізації та сталого землекористування досліджується в працях за загальною редакцією А.М. Третяка "Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики", "Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики" та "Земельні ресурси та їх використання" [1—3]. Вивчення вагомих праць вітчизняних та зарубіжних дослідників доводить актуальність пошуку нової парадигми сталого землекористування, що зумовлюється розвитком землевпорядкування та актуалізується загостренням екологічних проблем.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження напрямів формування сталого (збалансованого) землекористування як базової основи розвитку економіки землевпорядкування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Термін "стале (збалансоване) землекористування" трактується більш широко: "... це така система організації використання та охорони землі і інших природних ресурсів й біорізноманіття та відповідних їй земельних відносин, що відповідають відносинам суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між соціальними, екологічними та економічними факторами розвитку землекористуван-

ня, нормалізацією якісного стану земельних та інших природних ресурсів (нейтральною деградацією), задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та майбутніх поколінь" [4].

Крім широкого тлумачення сталого (збалансованого) землекористування існує більш вузьке розуміння даного терміна. Зокрема, у статті 1 закону України "Про землеустрій" в редакції 2003 р. [5] стале землекористування — "це форма та відповідні до неї методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально економічних функцій територій" (а більш конкретно, в нашому розумінні, функцій землі). Разом з тим змінами до цієї статті у 2015 р. було визначено, що стале землекористування — "це використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечує оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій". Отже, поняття "стале землекористування" було звужено від територіального розуміння до земельної ділянки.

Практика вирішення екологічних проблем землекористування свідчить про те, що екологічна сфера — це не вся сфера земле- та природокористування, а лише та її частина, в якій забезпечується збереження якості навколишнього природного середовища та стійке продукування екосистем, а також економія невідновлюваних ресурсів.

З позиції економічної науки екологічна сфера — це не навколишнє природне середовище, а природоохоронна і ресурсозберігаюча праця, пов'язана з її відтворенням. Відтворення живої природи, її охорона — одна з фаз земле- та природокористування. Дві інші: експлуатація земельних та інших природних ресурсів та переробка природної речовини — відносяться до сфери реальної економіки. Система сталого (збалансованого) землекористування охоплює дві взаємопов'язані підсистеми: суспільне виробництво (виявлення, видобуток та переробка природної речовини) та власне екологічну сферу (цілеспрямоване продукування екосистем). Екологоорієнтована виробнича діяльність людини забезпечує природний розвиток екосистеми "землекористування". Отже, сутність сталого землекористування виражається через зміст такої категорії, як відтворення земельних природних благ [6]. У визначеній А.М. Третяком термінології землекористування розглядається "як процес використання людиною (суспільством) інтегрального потенціалу території, який включає всі ресур-

си на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно територіального комплексу регіонального рівня і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє проявлення у процесі регулювання земельних відносин" [4]. Відповідно, стале землекористування необхідно розглядати як відтворення та

раціональне використання земельних та інших природних ресурсів. У науковому розумінні відтворення земельних та інших природних благ — це триєдиний процес, що включає відновлення (охорону) екологічних систем, експлуатацію земельних та інших природних ресурсів, переробку природної сировини. Дві останні стадії об'єднуються одним поняттям — "використання земельних та інших природних ресурсів". Процес економії природної сировини та використання відходів у сфері суспільного виробництва рівносильний збереженню еколого-ресурсного потенціалу. Таким чином, межі власне екологічної сфери розширюються, трансформуючи процес використання земельного та іншого природного ресурсу на їх відтворення. Звідси, поняття "стале землекористування" включає і поняття "відтворення земельних та інших природних благ" (рис. 1).

У разі порушення екологічної рівноваги період відтворення земельних та інших природних благ охоплює сторіччя та тисячоліття, виходячи за рамки економічної доцільності. З погляду природознавства біосфера та екологічна сфера — ідентичні поняття. Проте з посиленням взаємозалежності суспільного виробництва та навколишнього середовища, з розвитком "зеленої" економіки, екологічну сферу будемо розглядати за науковим терміном як економічну категорію.

Мета екологоорієнтованого землекористування це — формування та розвиток еколого-економічних систем різного типу та масштабу. Під екологічно-економічною системою нами розуміється інтеграція економіки та природи, що є взаємопов'язаним і взаємообумовленим функціонуванням суспільного виробництва та природних процесів у природі. Найважливіша ознака еколого-економічної системи — регіональність та територіальна просторовість. В одному випадку просторові межі такої системи може визначати територія територіально-господарської системи (хоча наслідки взаємодії можуть виходити за її межі), а в іншому — розміри природно-екологічних систем (на-

Стале землекористування	
Екологічна сфера (у вузькому значенні слова)	Екологічна сфера реального сектору економіки
Облік, відновлення та підвищення продуктивності біогеоценозів. Охорона водного басейну. Охорона заповідників, заказників і т.п.	Вивчення та оцінка потенціалу земельних та інших природних ресурсів, видобуток та переробка природної сировини. Використання відходів
Відтворення земельних та інших природних благ	

Рис. 1. Логічно-змістовна схема системи сутності сталого землекористування

приклад, національний природний парк "Подільські Товтри"). З позиції ціннісних відносин стійкого природокористування провідна роль у процесах трансформації економічних систем в екологічно-економічні відводиться екологічному імперативу. Екологічний імператив виступає як обов'язковий методологічний прийом при вирішенні теоретичних і прикладних завдань сталого землекористування. У контексті сталого землекористування екологічний імператив — це політика переваги (або рівності) екологічних цілей у співвідношенні з іншими цілями соціально-економічного розвитку суспільства. Екологічний імператив як необхідна лінія поведінки суспільства (людини) реалізується за допомогою принципів сталого розвитку, викладених у Декларації Ріо [7] та іменованих імперативами Ріо: у центрі уваги сталого розвитку має бути людина, яка має право на здорове та плідне життя в гармонії з природою; право на розвиток слід здійснювати так, щоб забезпечити рівність можливостей розвитку та збереження довкілля як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь; для досягнення цілей сталого розвитку охорона навколишнього середовища (в тому числі земельних ресурсів, авт. доп.) має стати невід'ємною частиною загального соціально-економічного процесу і не може розглядатися у відриві від нього; соціально-економічний розвиток має бути спрямований на покращення якості життя людей у допустимих межах господарської ємності екосистем; на відміну від практики охорони (земельних ресурсів, авт. доп.) природи, що складалася, акцент повинен бути перенесений на здійснення заходів з екологізації господарської діяльності, в першу чергу, на усунення причин негативних техногенних впливів, а не їх наслідків; важливою умовою переходу суспільства до сталого розвитку є викорінення бідності та запобігання більшим відмінностям у рівні життя людей; екологізація свідомості та світогляду людини, переорієнтація системи виховання та освіти на принципи сталого розвитку повинні сприяти висуванню інтелекту-

ально-духовних цінностей на пріоритетне місце по відношенню до матеріально-речовинних.

У викладених принципах виражена соціо-природна сутність екологічного імперативу, нерозривний та органічний взаємозв'язок соціальних, екологічних та економічних цілей сталого розвитку суспільства і відповідно сталого землекористування зокрема.

У системі сталого землекористування можна виділити два різновиди закономірностей. До першого — відноситься загальна закономірність, що виражає найістотніші і стійкі зв'язки обмінного процесу між суспільством і природою, до другого — специфічні закономірності, обмежені соціально-економічними рамками виробничих відносин конкретного періоду розвитку. Загальна закономірність сталого землекористування виражає матеріальну та соціальну сторону відтворення земельних та інших природних благ. Зміст речовинної сторони визначає закон збереження та перетворення енергії, який характеризується як основний закон руху. Рух — найбільш загальний і корінний вираз стійкості в природі. Ця властивість проявляється у постійному самовідтворенні та самовідновленні природи. Функцію самовідтворення і самооновлення виконує жива речовина планети, якій серед компонентів біосфери належить основна роль. Хоч би яку продуктивну силу мала людина (завдяки розвитку науки і техніки), вона завжди залишається частиною живої речовини навколишньої природи, невід'ємним компонентом біосфери. У кожному разі взаємодія нашого суспільства та природи визначається станом живої речовини. Постійне продукування живої речовини в біосфері — необхідна умова обмінного процесу між суспільством і природою. Отже, екологічна (речова) сторона загальної закономірності землекористування — це постійне продукування живої речовини в необхідній кількості і пропорціях як в окремих природних системах, так і в біосфері в цілому. Дана умова за сучасних масштабів світової індустрії здійснима лише за відповідної екологізації громадського виробництва, запровадження природоохоронної техніки та технології; іншими словами — при неухильному розвитку ресурсозберігаючого природоохоронної праці. Цим самим природні процеси, що визначають природну складову землекористування, диктують свої умови його розвитку, ігнорування яких може призвести до непоправних наслідків. Йдеться про залежність розвитку від екологічного стану землекористування а відповідно виникла проблема землевпорядного нормування елементів землекористування.

Екосистема "землекористування" є, з одного боку, життєвий простір, а з іншого — речово-енергетичний фундамент розвитку суспільного виробництва. Стан землекористування характеризує спосіб життя суспільства. Якість землекористування — своєрідний показник взаємодії з природою різних соціальних систем цивілізації. Результативність впливу суспільства на екосистему "землекористування" — найважливіша характеристика соціально-економічного розвитку. Зміст тієї чи іншої соціальної системи визначає її інтереси. Інтереси є не що інше, як рушійні сили, що спонукають людей до діяльності. З інтересами пов'язана інша категорія — потреба. Екологоресурсна потреба — явище історичне, а не природне. І якщо експлуатація земельних та інших природних ресурсів почалася з моменту зародження суспільства, то необхідність у їх охороні та відновленні виникла в ході розвитку виробництва, посилення його впливу на природу, у процесі духовного та морального становлення людини. У зв'язку з тим, що той самий об'єкт землекористування (лісова або водна екосистема) може задовольняти весь комплекс еколого-ресурсних потреб, а також через їхню суспільну природу, соціальна сторона відтворення земельних та інших природних благ повинна бути визначальною у взаємодії суспільства і природи. Сутність загальної закономірності сталого землекористування визначає постійне задоволення еколого-ресурсних та матеріальних потреб, засноване на екологоорієнтованій структуризації економіки та збереженні екологічної рівноваги. У міру розвитку людського суспільства змінюються його еколого-ресурсні потреби, але непорушним залишається одне становище: функцію життєдіяльності суперсистеми "суспільство-землекористування-природа" у всіх фазах землекористування виконує жива природа.

Загальні принципи сталого землекористування — це інструмент реалізації загальної закономірності в екологоземельній політиці, в тому числі і методами землевпорядкування [2]. Загальна закономірність землекористування визначає чотири основні принципи.

Принцип природи примату. І землекористування, і природа, і суспільство розвиваються під впливом єдиних об'єктивних законів навколишнього світу. Але при цьому їм властива і суттєва специфіка розвитку, яку в одному випадку виражають закони природи, а в іншому — закони суспільства. Разом з тим суспільство завжди має враховувати природну основу свого розвитку — природу. Поза природою людське

життя та трудова діяльність немислимі. Людина одночасно постає як соціальна істота та частина природи, тому вона є істотою біосоціальною. Біосоціальним утворенням є також суперсистема "суспільство-землекористування-природа", яка у своєму розвитку одночасно підпорядковується і законам суспільства, і законам природи. Однак тут слід зазначити таке. У суперсистемі "суспільство-землекористування-природа" складові її елементи виступають як системи, які стикаються, але не входять одна в іншу. Головним змістом інтегральної системи виступає взаємодія. В основі її існування та розвитку лежить єдність трьох підсистем. Немає єдності — означає немає системи. Єдність суспільства, землекористування і природи обумовлено законами природи. Щоб не порушити зв'язок із землекористуванням та природою, суспільство має враховувати дану єдність, будувати своє ставлення до неї на основі об'єктивних законів розвитку природи. Інакше висловлюючись, найважливішим принципом взаємодії нашого суспільства та природи виступає принцип примату природи, який вимагає, щоб вплив суспільства на землекористування та природу йшло з урахуванням її законів. Порушення ж даного принципу веде до підриву природної основи розвитку суспільства, а отже, і самого суспільства. В інтегральній системі, таким чином, закони природи грають роль сполучної, цементуючої ланки.

Принцип нормативного землекористування. У широкому сенсі даний принцип передбачає нормативність соціально-економічного розвитку в цілому. Виконання цієї вимоги залежить насамперед від самої людини, рівня її культури, екологічної свідомості. Почуття відповідальності, розвиток відповідних норм поведінки визначають можливість переходу до екологоорієнтованого розвитку. У прикладному аспекті система нормативного землекористування покликана забезпечити його сталість і повинна включати як натуральні, так і вартісні нормативи. Прикладом перших можуть служити гранично допустимі ліміти впливу на землекористування і навколишнє середовище, що не перевищують асиміляційного потенціалу території, та розмір яких повинен забезпечити ефективність землекористування. Але головний норматив землекористування — це екологоорієнтована лінія поведінки людини, зумовлена її самосвідомістю і пов'язана з проблемою обмеженості земельних та інших ресурсів природи й простору життєдіяльності. Екологічна етика людини — основна норма землекористування.

Принцип соціалізації землекористування. Соціалізація (від лат. *socialis*-суспільний) землекористування означає її перетворення на загальне благо. У загальнолюдському аспекті цей принцип говорить про необхідність широкої та всебічної гармонізації взаємовідносин між суспільством і землекористуванням. Сама система землекористування зумовлює гуманізацію відносин суспільства до своїх ресурсів. Процес соціалізації землекористування означає, що користуватися земельними та іншими природними ресурсами можна тільки на благо суспільства і на користь всього народу, дотримуючись при цьому необхідних правил і норм. Соціалізація — важлива умова досягнення сталості землекористування — має двоїтий характер. З одного боку, ефект, що надається землекористуванням, не є результатом чийось діяльності і з точки зору соціальної справедливості не може бути об'єктом абсолютної приватної власності. З іншого боку, деякі земельні блага носять соціальний характер і одночасно задовольняють потреби багатьох людей. Ця обставина передбачає відшкодування землекористувачам додаткових витрат на відтворення земельних та інших природних ресурсів за рахунок всього суспільства. Реалізація принципу соціалізації на практиці потребує побудови відповідної економіко-правової основи, що забезпечує баланс між індивідуальними та колективними (суспільними) земельними інтересами.

Принцип екологізації землекористування. Екологізація землекористування — це стале відтворення земельних та інших природних ресурсів шляхом удосконалення технології, організації використання та охорони земель, підвищення ефективності землекористування в екологічній сфері. Можна виділити основні напрями екологізації землекористування: збереження та відновлення екологічних систем; запровадження прогресивних технологій організації використання та охорони земель і інших природних ресурсів; раціональне використання земельних та інших природних ресурсів; створення та використання маловідходних та безвідходних виробництв; розширення заповідників, заказників та інших природоохоронних територій; екологічно прийнятні розміщення та територіальна організація виробництва; скорочення та ліквідація забруднення земельних ресурсів та навколишнього природного середовища.

У розвинених країнах світу дія принципу екологізації землекористування інтерпретується як принцип "нульового рівня" використання земельних та інших природних ресурсів [1].

Закономірності та принципи землекористування конкретної соціальної системи називаються індивідуальними. У системі сталого землекористування можна виділити дві найважливіші індивідуальні закономірності: максимізація суспільної (загальної) корисності земельних та інших природних ресурсів, стає відтворення земельних та інших природних ресурсів. Оскільки загальні принципи присутні у кожній із індивідуальних закономірностей, вони відображають не лише економічні, а й екологічні інтереси землекористування.

Суспільну корисність землекористування необхідно розглядати з точки зору ефективності відтворення земельно-природних благ при задоволенні суспільних потреб. Зміст суспільної корисності земельних та інших природних ресурсів, що виражається максимально можливою мірою задоволення еколого-ресурсних потреб суспільства за максимально можливою еколого-економічною ефективністю землекористування, може бути представлений у вигляді формули:

$$СКз = Eфз / Енз \quad (1),$$

де СКз — суспільна корисність землекористування, частки одиниці;

Eфз — фактична ефективність землекористування при сучасному рівні задоволення еколого-ресурсних потреб;

Eнз — нормативна ефективність землекористування при максимальному (оптимальному) рівні задоволення еколого-ресурсних потреб, яка визначається в процесі землевпорядкування.

З категорією "суспільна корисність землекористування" пов'язане поняття "ефективне землекористування" (*Зе*), яке виражає зміст раціонального і сталого землекористування і визначається співвідношенням (правилом) обов'язкової переваги нормативного (гранично можливого) розміру споживання земельних та інших природних ресурсів (*Зн*) і фактичного розміру його споживання (*Зф*):

$$Зе = Зф / Зн \quad (2).$$

Логіка побудови даної формули виходить з екологічного імперативу і враховує такі його "вимоги" (правила) [8]: 1) обсяги вилучення відновлюваних земельних та інших природних ресурсів не повинні перевищувати обсягів їх відтворення; 2) використання невідновлюваних природних ресурсів має відповідати включенню до господарської практики їх поновлюваних замінників; 3) виробництво відходів не повинно перевищувати асиміляційної здатності навколишнього середовища до їх поглинання

Стає відтворення земельно-природних

благ включає збільшення масштабів безпосереднього землевідновлення (лісопосадки, рекультивація земель тощо), ефективно та комплексно використання природної сировини, захист земельних та інших природних ресурсів і біорізноманіття. Такий шлях землекористування можливий тільки на основі науково-технічного прогресу та екологоорієнтованої структуризації національної, регіональної та територіально-просторової економіки землекористування. У свою чергу економіка землекористування обумовлює необхідність розвитку наукових засад економіки землевпорядкування.

У виробничо-економічній практиці закономірності сталого землекористування реалізуються за допомогою таких індивідуальних принципів, як науковість, оптимальність, регіональність та просторова територіальність, комплексність, платність. Принцип науковості передбачає, що землекористування має ґрунтуватися на глибокому пізнанні об'єктивних законів розвитку природи та суспільства, новітніх досягнень науки та техніки. Принцип оптимальності передбачає забезпечення найефективнішого землекористування, вибір найкращого (або близького до нього) варіанта відтворення земельних та інших природних благ, оптимального вирішення господарських завдань з урахуванням соціальних та інтересів екології. Принцип регіональності та просторової територіальності заснований на тому, що землекористування завжди здійснюється на певній території з урахуванням її природних та економічних умов, перспектив розвитку конкретних регіонів та територій територіальних громад. Галузеве землекористування має враховувати екологічні інтереси категорій земель та типів землекористування. Принцип комплексності вимагає раціонального використання та глибокої переробки вихідної природної сировини. Формування територіально-виробничих комплексів та розвиток підприємств має ґрунтуватися на безвідходному або маловідходному виробництві. Принцип платності передбачає відшкодувальне використання земельних та інших природних ресурсів, їх економію, вирівнювання умов господарювання, стимулювання високоефективного землекористування. Важливо підкреслити, що індивідуальні принципи в обов'язковому порядку розглядаються в контексті загальних принципів землекористування: приматі природи, нормативного землекористування, соціалізації землекористування, екологізації землекористування.

Отже, сталий (збалансований) розвиток землекористування це один із значимих пріо-

Концептуальні пріоритети формування моделі сталого (збалансованого) землекористування	Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року, адаптивно співвідносні із пріоритетами сталого розвитку в контексті сумісності	
	Прямо співвідносяться	Опосередковано співвідносяться
	Ціль 1. Подолання бідності у всіх формах і усюди	Ціль 3 Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх
Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, сталий розвиток сільського господарства	Ціль 8 Сприяння всеохоплюючому та сталому економічному зростанню	
Ціль 6. Забезпечення раціонального використання водних ресурсів	Ціль 9 Створення стійкої інфраструктури, сприяння індустріалізації та інноваціям	
Ціль 11. Забезпечення безпеки й екологічної стійкості міст і населених пунктів		
Ціль 12. Перехід до раціональних моделей споживання і виробництва		
Ціль 13. Життя невідкладних заходів з боротьби зі зміною клімату		
Ціль 15. Захист та відновлення екосистеми суші; зупинка процесу втрати біорізноманіття	Ціль 16 Сприяння побудові миролюбивого й відкритого суспільства; широка участь інституцій	

Рис. 2. Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року і пріоритети формування моделі сталого (збалансованого) землекористування

Джерело: сформовано за результатами аналізу [4; 9—16].

ритетів державної, в тому числі і земельної, політики. Разом з цим, сучасна динаміка територіально-просторового розвитку землекористування, особливо сільських територій, характеризується біполярністю результатів: з одного боку — інтенсивне низькоземлістке, екологічно нестабільне сільськогосподарське землекористування, а з іншого — поглиблення процесів деградації земельних та інших природних ресурсів і біорізноманіття. Чинник сталого (збалансованого) землекористування дуже важливий і його потрібно розглядати як один із головних пріоритетів реалізації Цілей сталого розвитку для України [9]. Зазначене зумовлено національними особливостями структурної будови економіки сільськогосподарського та природоохоронного землекористування, згідно з якою землекористування сільських територій відіграє вкрай важливе значення. Концептуально пріоритети формування моделі сталого (збалансованого) землекористування пропонуємо адаптивно співставити з Цілями сталого розвитку ООН (рис. 2).

Сформована модель сталого (збалансованого) землекористування має відповідати Цілям сталого розвитку ООН, які розроблені з урахуванням глобальних задач, що стоять перед сучасним світом. Модель сталого (збалансованого) землекористування — це надзвичайно широке поняття і його слід розглядати як соціально-економічну та екологічну систему, яка охоплює сільськогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та інше землекористування, його екологізацію, капіталізацію, соціалізацію, територіально-просторовий розвиток. Її неправильно було б зводити виключно до позиції В.М. Жука: "розвиток землекорис-

тування сільських територій — ринок землі" [12]. Така вузька концептуальна конструкція визначення суті розвитку землекористування сільських територій є дисфункціональною, адже земля сама собою не головне — її потрібно не тільки комусь обробляти, але і екологізувати та капіталізувати за відповідними правилами та нормами в процесі землевпорядкування. Для формування якісного людського та земельного капіталів необхідно створити сприятливі екологіч-

ні та соціально-економічні умови для життя і праці на селі. У цьому аспекті, наприклад, формування сталого (збалансованого) землекористування як одного із забезпечуючих чинників необхідно системно підтримувати. Вважаємо, що модель сталого (збалансованого) землекористування — це не лише земля, ефективне землекористування, а й відповідна структура земельного устрою та інституціональне середовище системи землевпорядкування.

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених дає можливість виділити декілька підходів щодо оцінки сталого розвитку: галузевий підхід — при розрахунку якого основним критерієм оцінки визначається сільськогосподарський напрям розвитку [17, с. 34]; ресурсний підхід — головною особливістю при визначенні індикаторів сталого розвитку є оцінка природного потенціалу сільського господарства, матеріально-технічного, людського та фінансового потенціалів [18]; інфраструктурний підхід — оцінка сталого розвитку сільських територій здійснюється через аналіз якісних показників соціальної інфраструктури сільської місцевості [19]; соціо-економіко-екологічний підхід — аналіз сталого розвитку сільських територій здійснюється за трьома основними напрямками: економічним, соціальним та екологічним [20, с. 125]; інтегральний підхід — охоплює 4 групи: економічну, екологічну, соціальну та інституційну [4] та інші.

Сталий (збалансований) розвиток землекористування сільських територій є стратегічним завданням земельної політики, а також основним пріоритетом кліматичної, продовольчої та екологічної безпеки України. Відповідно, оцінка рівня сталого (збалансованого) розвитку

землекористування сільських територій повинна здійснюватись з використанням інтегральних індикаторів, які відображають як економічні, так і екологічні, соціальні та інституційні показники розвитку, що є ключовими при дослідженні економіки землевпорядкування. При оцінюванні рівня сталого (збалансованого) розвитку землекористування сільських територій виникає проблема у наявності великої кількості показників, які характеризують соціально-економічний та екологічний стан землекористування сільських територій, що викликає необ'єктивність результатів оцінювання. Для побудови інтегрального індикатора необхідно проводити ретельне дослідження впливу кожного з показників на підсумковий результат формування сталого (збалансованого) землекористування, що дозволить виявити найважливіші та відхилити незначущі. Розрахункові показники обираються на основі статистичних даних (табл. 1).

Завдяки цьому виникає можливість узагальнення інформації та прийняття відповідних рішень для удосконалення умов формування сталого (збалансованого) землекористування і впровадження основних засад концепції сталого розвитку методами територіально-просторового планування землекористування, землеустрою та землевпорядкування.

Інтегральний індикатор сталого (збалансованого) землекористування сільських територій розраховується для визначення стратегічних напрямів розвитку землекористування сільської місцевості. Даний індикатор необхідно обчислювати поетапно, через наявність значної кількості кількісних і якісних показників. Розрахунок інтегрального індикатора сталого (збалансованого) землекористування сільських територій із використанням групових — економічного, соціального, екологічного, інституційного. Інтегральний індикатор розраховуємо за формулою:

$$I_{i.ст.з.} = Z_{Екон.} + I_{соц.} + I_{екол.} + I_{інст.}/n \quad (3).$$

де $I_{i.ст.з.}$ — інтегральний індикатор сталого (збалансованого) землекористування;

$I_{Екон.}$, $I_{соц.}$, $I_{екол.}$, $I_{інст.}$ — індикатори сталого (збалансованого) землекористування (економічний, соціальний, екологічний, інституційний);

n — кількість групових індикаторів.

На результативність інтегрального показника сталого (збалансованого) землекористування сільських територій значною мірою впливають не лише складові відповідних роз-

Таблиця 1. Показники оцінки рівня сталого (збалансованого) землекористування сільських територій

Складові сталого розвитку	Показник
Економічна	рівень валової продукції сільського господарства на одиницю площі;
	рівень доходності на одиницю площі;
	рівень землемісткості (галузевий та/або інтегральний);
Соціальна	рівень вартості землекористування (нормативна та/або ринкова);
	рівень співвідношення доходів та загальних витрат домогосподарств;
	рівень валової доданої вартості на одиницю площі
Екологічна	рівень безробіття селян;
	рівень антропогенної навантаженості землекористування;
	рівень екологічної стабільності землекористування;
Інституційна	рівень екологічної небезпеки землекористування;
	виконання відповідних функцій органами виконавчої влади та місцевого самоврядування ;
	рівень виконання цілей програм розвитку;
	наявність стратегії сталого розвитку;
	наявність стратегії та програми сталого (збалансованого) розвитку землекористування

Джерело: узагальнено на основі джерел: [20; 21].

рахункових індикаторів, але й якісна тіснота зв'язку між основними напрямками сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано, що модель сталого (збалансованого) землекористування для України — це не лише земля, ефективно землекористування, а й відповідна структура земельного устрою та інституціональне середовище системи землевпорядкування. Модель сталого (збалансованого) землекористування — це надзвичайно широке поняття і його слід розглядати як соціально-економічну та екологічну систему, яка охоплює сільськогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та інше землекористування, його екологізацію, капіталізацію, соціалізацію, територіально-просторовий розвиток. Відповідно, економіка землевпорядкування є результатом моделювання сталого (збалансованого) землекористування. Відповідно, з позиції економічної науки екологічна сфера, як базова сталого землекористування — це не навколишнє природне середовище системи землекористування, а природоохоронна і ресурсозберігаюча праця, пов'язана з її відтворенням. Відтворення живої природи земельних та інших природних ресурсів, їх охорона — одна з фаз земле- та природокористування. Дві інші: експлуатація земельних та інших природних ресурсів та переробка природної речовини —

відносяться до сфери реальної економіки. Система сталого (збалансованого) землекористування охоплює дві взаємопов'язані підсистеми: суспільне виробництво (виявлення, видобуток та переробка природної речовини) та власне екологічну сферу (цілеспрямоване продукування екосистем). Екологоорієнтована виробнича діяльність людини забезпечує природний розвиток екосистеми "землекористування". Отже, сутність сталого землекористування виражається через зміст такої категорії, як відтворення земельних природних благ.

Література:

1. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Трофименко П.І., Трофименко Н.В. Земельні ресурси та їх використання: навч. посіб. / за ред. А.М. Третяка. Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2022. 304 с.

2. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія / А.М. Третяк та ін. Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 227 с.

3. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія / за заг. наук. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 142 с.

4. Третяк А.М., Третяк В.М., Трофименко П.І., Прядка Т.М., Трофименко Н.В. Стале (збалансоване) землекористування: понятійний базис та методологія інституціалізації. Агросвіт. 2021. № 24. С. 11—22.

5. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 282.

6. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2011. 520 с.

7. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3—14 июня 1992 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_-455#Text

8. Costanza R. What is ecological economics? Ecological Economics. 1989. Vol. 1, No 1, P. 1—7.

9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019&-29825>

10. Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Межі зростання. 30 років потому. Київ: Пабулум, 2018. 464 с.

11. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / Лупенко Ю.О. та ін. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2020. 60 с.

12. Жук В.М. Обіг земель сільськогосподарського призначення за селозберігаючою моделлю аграрного устрою України: наукова доповідь. Київ: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2017. 128 с.

13. Науково-практичні рекомендації з обґрунтування методичних підходів щодо ефективної реструктуризації аграрної галузі в умовах сталого розвитку сільських територій / Сава А.П. та ін. Тернопіль: ТДСГДС ІКСГП НААН, 2015. 80 с.

14. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Київ: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2016. 72.

15. Доктрина збалансованого розвитку. Вид. друге / за ред. Жилінської О. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.

16. Мединська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах децентралізації: сутнісна характеристика, типи, ієрархія. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 97—102.

17. Поленкова М.В. Господарський комплекс сільських територій: інтегральний аспект. Молодий вчений. 2013. № 2 (02). С. 32—39.

18. Терещенко В.К., Ланченко Є.О. Методологічні засади комплексної оцінки регіонального розвитку продуктивних сил сільських територій Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: збірник тез V міжнар. наук. конф. м. Київ, 21—23 жовтня 2010 р. Київ, 2010. С. 8—9.

19. Белехова Г.В., Калашников К.Н., Шаров В.В. Об оценке социальной инфраструктуры сельских территорий. Проблемы развития территории. 2013. № 1 (63). С. 72—84.

20. Лісовий А.В. Методичні підходи до оцінювання сільських територій України. Економіка АПК. 2007. № 8. С. 123—130.

21. Третяк В., Третяк А., Малашевська О. Оцінка ефективності землеустрою та землевпорядкування. Економіка природокористування і сталий розвиток. 2019. № 5 (24). С. 91—95.

References:

1. Tretiak, A. Tretiak, V. Pryadka, T. Trofimenko, P. and Trofimenko, N. (2022), *Zemel'ni resursy ta ikh vykorystannia* [Land resources and their use], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine.
2. Tretiak, A. Tretiak, V. Kuriltsiv, R. Priadka, T. and Tretiak, N. (2021), *Upravlinnia zemel'nymy resursamy ta zemlekorystuvanniam: bazovi zasady teorii, instytutsiolizatsii, praktyky* [Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine.
3. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. and Tretiak, N. (2021), *Terytorial'no-prostorove planuvannia: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky* [Territorial-spatial planning: basic principles of theory, methodology, practice], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine.
4. Tretiak, A., Tretiak, V., Trofymenko, P., Priadka, T. and Trofimenko, N. (2021), "Sustainable (balanced) land use: conceptual basis and institutionalization methodology", *Agrosvit*, vol. 24, pp. 11—22.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Law of Ukraine "On Land Management"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (Accessed 05 May 2022).
6. Tretiak, A. (2011), *Zemel'nyj kapital: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funkcionuvannia* [Land capital: theoretical and methodological foundations of formation and operation], SPOLOM, Lviv, Ukraine.
7. United Nations Conference on Environment and Development (1992), "Rio Declaration on Environment and Development", Rio de Janeiro, June 3-14, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text (Accessed 05 May 2022).
8. Costanza, R. (1989), "What is ecological economics?", *Ecological Economics*, Vol. 1, No 1, pp. 1—7.
9. President of Ukraine (2019), *Decree "On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030"*, available at: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019&-29825> (Accessed 27.01.2022).
10. Meadows, D. Randers, J. and Meadows, D. (2018), *Mezhi zrostannia. 30 rokiv potomu* [Growth limits. 30 years later], Kyiv, Ukraine.
11. Lupenko, Y.O. Malik, M.J. Bulavka, O.G. and others (2020), *Stratehichni napriamy staloho rozvytku sil's'kykh terytorij na period do 2030 roku* [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030] SC "IAE", Kyiv, Ukraine.
12. Zhuk, V. (2017), *Obih zemel' sil's'ko-hospodars'koho pryznachennia za selozberihaiuchoiu modelliu ahrarnoho ustroiu Ukrainy* [Circulation of agricultural lands according to the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report], National Research Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine.
13. Sava, A.P. Saenko, M.G. Oliynyk, O.R. and others (2015), *Naukovo-praktychni rekomendatsii z obgruntuvannia metodychnykh pidkhodiv schodo efektyvnoi restrukturyzatsii ahrarnoi haluzi v umovakh staloho rozvytku sil's'kykh terytorij* [Scientific and practical recommendations for substantiating methodological approaches to effective restructuring of the agricultural sector in terms of sustainable development of rural areas], Ternopil, Ukraine.
14. Paton, B.E. (2016), *Natsional'na paradyhma staloho rozvytku Ukrainy* [National paradigm of sustainable development of Ukraine], 2nd ed, reworked. and add, State Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.
15. Zhylins'ka, O. (2017), *Doktryna zbalansovanoho rozvytku* [The doctrine of balanced development], 2nd ed, Calvary, Lviv, Ukraine.
16. Medynska, N. (2022), "Economic mechanism of nature management in the context of decentralization: essential characteristics, types, hierarchy", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 97—102.
17. Polenkova, M.V. (2013), "Economic complex of rural areas: integral aspect", *Molodyj vchenyj*, vol. 2 (02), pp. 32—39.
18. Tereshchenko, V.K. and Lanchenko, E.A. (2010), "Methodological principles of comprehensive assessment of regional development of productive forces of rural areas", <http://elibrary.nubip.edu.ua/6132/1/docx> (Accessed 05 May 2022).
19. Belekhova, G.V. Kalashnikov, K.N. and Sharov, V.V. (2013), "Problems of territorial development" [Online], vol. 1 (63), available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/ob-otsenke-sotsialnoy-infrastruktury-selskih-territoriy> (Accessed 05 May 2022).
20. Lisovy, A.V. (2007), "Methodical approaches to the assessment of rural areas of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 123—130.
21. Tretiak, A. Tretiak, V. and Malashevskaya, O. (2019), "Estimation of efficiency of land management and land management", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalij rozvytok*, vol. 5 (24), pp. 91—95.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.